

Néphagyomány és vallás a civil társadalomban

A kultúra, ha a hagyományt el akarjuk helyezni benne – Hünnerman megfogalmazását véve alapul – az a történelemben gyökerező forma, amelyben egy nép a bölcsőtől a koporsóig él. Ugyanakkor ez ismereteink összessége is, amely eligazodást ad az életben, de annak, hogy eligazodjunk benne, feltétele a társadalom megismerése. Kultúránk két forrásból táplálkozik: az egyik az írott, vagy literátus műveltség, a másik a szájhagyomány. A szájhagyomány hordozója az anyanyelv. A két forrásból származó kultúra kiegészíti egymást, de nálunk az utóbbi háttérbe szorult, ma inkább az írásban rögzített formáját ismerjük jobban. A szájhagyományos kultúrát illetően inkább halódó kultúráról beszélhetünk, amely különböző műveltségi és történeti rétegeket őrzött meg. Ez nemzeti műveltségünk fontos és nélkülözhetetlen összetevője, ugyanakkor nemzeti összetartozásunk erősítője és ébren tartója.

Ha a falusi társadalmat vizsgáljuk, akkor ezt a kötődést, ezt a szigorú szép rendet hiányoljuk. Az öregek ennek hiányát vetik fel elsősorban, és azt, hogy megváltozott az értékrend. Ezt a hagyomány eltűnése, a hagyományos életforma felbomlására vezeték vissza. Hiszen a néphagyomány érzelmi kötődés is. Hagyományaink nélkül üressé válik életünk. Formát teremt ez a néphagyomány, és ugyanakkor példát ad. Történelmi forrás is egyszerre, és ismeretgyarapító. Ha a néphagyománnyal foglalkozunk, sokkal jobban megismerjük önmagunkat.

A néphagyomány egyik legjelentősebb és az élet egész területét átszövő tartománya a vallási hagyomány. Ezeknek a mai napig nagy jelentőségük van a falusi társadalomban.

1910-ben Magyarország népének vallási hovatartozása a következő volt: 51,5% római katolikus, 14,6% görögkeleti, 12,7% református, 9,1% görög katolikus, 6,7% evangélikus, 4,4% izraelita, 0,7% unitárius és 0,1% egyéb. A történelmi országrészek és nagytájak szerint természetes arányeltolódásokat figyelhetünk meg. Így beszélhetünk tisztán vagy döntő többségében római katolikus, vagy protestáns vidékekről. Az utolsó vallásstatisztika 1949-ben készült, és akkor a csonka országban így mutatkozott: római katolikus 70,5%, református 21,9%, evangélikus 5,2%, izraelita 1,5%, ortodox 0,4%, baptista 0,2%, unitárius 0,1% és vallástalan 0,1%.

Visszatekintve a történelmi gyökerekre, elmondható, hogy Géza fejedelem idején megkezdődve és Szent István király uralkodása alatt befejeződve, a magyarság keresztény hitre térítése nem volt zökkenőmentes, ugyanakkor nem semmisítette meg teljesen sem a keleti pogány, sem a misztikus hagyományokat. A népi vallásosság sokszínűsége a mai napig abban rejlik, hogy ezek a kereszténység előtti hagyományok ötvöződtek vele, a frissen keresztényé lettek tudatában és gyakorlatában a korábbi elemeknek is helyük volt, s nagy részüket keresztény tartalommal töltötték meg. Erre nemcsak a magyarországi kereszténység felvételétől számított időszakban, hanem az európai kereszténység történetében is megtaláljuk a nyomokat. Az ünnepek kialakulásakor sok esetben pogány ünnepeket kereszteltek meg, akár a karácsonyra gondolunk, akár a gyertyaszentelőre, a különböző határkerülésekre, a szentek névünnepeire. Számptalan ünnep előzményei a pogány idősakra nyúlnak vissza. Az egyház bölcsességét és türelmét példázza ez. Ebben különösen élen jártak a kora középkorban a bencések. Tudjuk, hogy például a magyarok Boldogasszonyának, Szűz Máriának tisztelete nagyon is gyökeret vert népünk életében. Különösen a török hódoltság időszakában, amikor a török elleni küzdelem jelképévé vált.

Az Anjou-királyok alatt új hangsúlyokkal fejlesztették tovább a Magyarországon talált kultikus hagyományokat. Az egyén és a közösség életének részévé vált a szentek kultusza, a különböző áldások és ördögűzések gyakorlata.

A török hódoltság többféle változást eredményezett, ugyanakkor konzervált is, amelyhez többirányú befolyásoltsággal kapcsolódott a reformáció. Ebben az időszakban olyan jelenségek figyelhetők meg, amelyek az újkorig éreztetik hatásukat. Kialakultak a laikus apostolság jellegzetes magyar megnyilatkozásai, a licenciátusok, vagyis félpapok intézménye. Fő feladatuk volt a pap nélkül maradt hívek irányítása. Ők őrizték a középkori kollektív megnyilatkozásokat és az élőszavas hagyományt. Ez a típus tovább él a barokkban, de megmaradt a XX. században is, mégpedig az előimádkozók, az előéneklők, a búcsúvezetők, az énekszervezők, a szent emberek, szent asszonyok személyében. Ha a szükség úgy hozta, ők kereszteltek, eskettek, imádkoztak, oktattak, körmeneteket vezettek, hirdettek a börtönt, temettek. Utódaik őrizték és tartották ébren napjainkig a kultikus hagyományokat. Nagy jelentősége volt ennek az intézménynek, például a madéfalvi veszedelem után a menekülő székelyek életében, és ilyen a mai napig a deákok szerepe a moldvai csángóknál. A lelkész nélkül maradt protestáns gyülekezetek között is kisebb vallásos csoportok jöttek létre, s központi helyet foglalt el életükben és vallásos hagyományaik ápolásában a Biblia olvasása. Ezekből a közösségekből is váltak ki szent emberek, szent asszonyok, csak a néprajztudomány lényegesen kevesebbet foglalkozott ezekkel a protestáns szent emberekkel. Ezek a közösségek lettek alapjai később az úgynevezett neoprotestáns egyházaknak.

A török háborúkat követő időszak lett a hitélet kivirágzásának, a templomépítésnek évszázada. Új templomokat emelnek új stílusban, sok esetben tűpstervek alapján, a régi sörényfalú templomokat pedig átépítik és kőfalúra változtatják. Ez az időszak volt hazánkban a barokk térhódítása, amikor az emberek hite tettekben is megnyilatkozó valósággal párosult. Széleskörűen és maradandóan kiteljesedett a Mária-kultusz, a szentek és órangyalok tisztelete, ismét előtérbe került a szentelmények használata, elmélyültté vált a családok és az egyén vallásossága. Az elvallástanodás ellensúlyozására hangsúlyozták katolikus közösségekben megjelenő lelkipásztorok az életgyónások szükségességét. Jezsuita jegyzőkönyvek tanúskodnak arról, hogy milyen nagy területeken sikerült visszatéríteni egész közösségeket. Ugyanakkor jámbor társulatok jöttek létre, általánossá vált a közös imádkozás nemcsak a protestánsoknál, hanem a római katolikusoknál is. Nagy szerepet játszottak a különféle vallási ábrázolások, melyek nagy része a paraszti kultúrában is megfigyelhető.

Ez az időszak együtt járt a kemény ellenreformációval, ami a protestáns közösségek háttérbe szorulását jelentette. Ugyanakkor ez állandó versengés is volt a protestánsok és a katolikusok között, ami a vallási hagyományok újjáélesztésének és a vallási élet kibontakoztatásának jelentős tényezőjévé vált.

Amikor a közösségek és az egyének vallásosságáról beszélünk, különbséget kell tennünk a hivatalos vallási liturgiái és a népi vallásosság között. Az utóbbi a tágabb, amelyben a zsinatok által megújított, a hivatalos egyház által irányított vallási élet, a középkori gyökereket megőrzött licenciátusi hagyomány, a laikus vallásosság, a paraliturgia és a pogány hitvilág elemeinek a vallásos világképbe ötvözőtt részecskéi egyaránt beletartoznak. Az egyház, az egyén és a társadalom életében a hivatalos liturgiával és intézményrendszerével van jelen: a templommal, a lelkipásztorral, a különböző vallási egyesületekkel, a közösségekkel, iskolákkal, óvodákkal, szociális intézményekkel. Irányt mutat és keretet ad az egyén és a közösségek vallásos életének, befolyásolja azt, ugyanakkor szervezi is, kielégítve a vallásos igényeket. Úgy mondhatnánk, hogy részben kiegészítve, ápolva és ébren tartva a vallásos érzést, csak ő hivatott, hogy kiszolgáltassa a szentségeket.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni a közösségi életben a jó lelkipásztor jelentőségét. Munkálkodása eredményeként sok közösség vallásos élete a legnehezebb időkben is intenzív maradt, kiteljesedett és állandóan gazdagodott, kitermelve a közösségből, a közösség számára a vallási vezetői utánpótlást. Ha mindez megfelelő türelemmel párosult, akkor a népi vallásosság gazdag hagyományvilágának is életetőjévé vált. Nagy általánosságban elmondható, hogy a római katolikus egyház jobban megtúrta a népi vallásosság jellegzetességeit, sokféle megnyilatkozását, amelyek mindig lelki igényeket elégítettek ki. Itt a különböző vallásos egyesületek szerepét kell kihangsúlyozni a XIX. századig visszanyúlóan, amelyek egészen a II. világháború végéig élő közösséget teremtettek nemcsak a vallásos hagyományoknak, hanem általában a hagyományos kultúra ápolásában óriási jelentőségük volt. Ide tartozik a Katolikus Legényegylet, a Katolikus Leányszövetség, a Mária Kongregáció, a protestáns olvasó- és színjátszó körök, dalárdák. Az egyesületekben való tevékenység általában töltötte meg az ifjúság életét, határozott célt adott, amelyért odaadással munkálkodtak. Erkölcsi tartást adtak, neveltségi színvonalat emeltek. A legnemesebb

értelemben vett népművelés színterei voltak ezek az egyesületek. Különösképpen nagy szerepet játszottak a népfőiskolák, amelyek széles körű ismereteket nyújtottak. Szólni kell még a világi harmadrendek szerepéről, ami elsősorban a ferences harmadrendet jelenti, de helyenként a domonkosok és a karmeliták szerepe is megfigyelhető.

A vallásos népéletnek, a vallásosságnak rendkívül színes, szereteágazó, összetett és nagy fontosságú szerepe a népi vallásosság. Bálint Sándorra kell hivatkozzak, 1979-ben mondott megállapítására: „A klasszikus paraszttársadalomban az ember egész élete Isten színe előtt zajlott le.” Ez a klasszikus paraszttársadalom a XVIII. század második felétől folyamatos- ságot mutat a XIX. századon keresztül az I. világháborút követő évekig. Akkor mutatkoztak a bomlás első jelei, majd az 1950-es években felerősödött tsz-szervezés utáni időszakban pedig a vallásos élet erőteljesen háttérbe szorult. Amíg Nyugat-Európában 1789, a francia forradalom jelenti az első bomlást, az állam és az egyház teljes szétválását, az egyház és a vallás teljes visszaszorulását, majd minőségileg és tartalmában egy másfajta vallásosság újjászületését, addig ez a folyamat nálunk csak az egyház és a vallás elleni totális harcot elindító XX. századi kommunizmus évtizedeiben következett be, amelyet napjainkban az egyház, de főleg a vallásos élet minőségi újjászületése jellemez. Ez elmondható a falusi vallásos közösségekről is.

Mit is jelentett 1945–1989 között ez a vallási élet visszaszorulása? Először is az egyház elvesztette kiváltságait. A vallás elméletének meghalását fogalmazták meg, az egyház az állam ellenőrzése alá került. A kompromisszumot a bázisközösségek később elutasították. Veszprém megyében, ahol nem egy faluban megjelentek, a bomlasztás és zavarkeltés eszközeinek nevezték őket. 1978-ig a magukat kereszténynek nevezők és vallásgyakorlásukban az egyház felé fordulók számában emelkedés figyelhető meg.

Van egyfajta szellemi nyugtalanság és közösségek utáni vágy, ami az egyház számára esélyt jelent és ezt az egyház igyekszik kihasználni. E tekintetben lényeges különbség van a városi és falusi egyház között. A falusi közösségekben ennek az esélynek a felismerése most történik. A parasztság hagyományos világképében a mennyország körülöleli a földi életet. Isten angyalai és szentjei mindig készen álltak arra, hogy szolgálatukra legyenek, ügyes-bajos dolgukat eligazítsák. A világ és az élet számukra nem volt szigorú előírások, törvényszerűségek rendszere. Istennek – előttük – minden szabadságában állott, felfogásuk szerint természetesen voltak a csodák, a szokatlan és az irracionális dolgok. Az égi hatalmak segítőkészségét minden esetben elvárták. Így, ennek tudatában került teljes életük Isten színe elé, telve az Atya iránti gyermeki bizalommal. Az élet megőrzése, az egészség és a természet biztosítása, a betegség, a rossz távoltartása, valamint elűzése, ennek kérése, elérése, az értük való könyörgés egyaránt befért ebbe az életbe, és része volt ennek a bizalomnak. A szent és profán, a szentelmeny és mágia együtt éltek, egymást nem rekesztették ki tudatukban.

Ha a különböző falusi nemzedékeknél vizsgáljuk a vallásos tudatot, a vallásos értékrendet, akkor lényeges különbséget figyelhetünk meg a legidősebb, a fiatal és a középnemzedék ismeretei és felfogása között. A legidősebbek vallási hagyományait ma is ez a teljesség jellemzi, míg a fiatalok ezt már nem fogadják el. A középnemzedék ingadozó.

A hitélet kiteljesedésében és aktívvá válásában felbecsülhetetlen szerepe van a családnak. Fülep Lajost idézem, aki a család jelentőségét 1920-ban így fogalmazta meg: „A nemzet létének alapja nem a föld, ipar, kereskedelem, nem a jó törvények, a jó közoktatás, hadsereg, hanem a család. A nemzet létében fontos és nélkülözhetetlen a többi is mind, de a család a fundamentum, amelyre minden épül, ott válik el, lesznek-e a nemzetnek polgárai, földművesei, katonái, és milyenek lesznek.” Ez ellen a család ellen, amely a vallási hagyományok éltetésének egyik legfontosabb területe, bölcsője volt, indult meg 1949 után az a támadás, amely a falusi társadalom családjait sem kímélte meg. Itt a rend helyreállása sokkal lassabban kezdődött meg és lassúbb, mint némely városi közösségekben tapasztaljuk. A tsz-szervezéssel a falusi családok valósággal szétrobbantak, széthullott az a legkisebb közösség, amely éltetője és megtartója volt a hagyományoknak. Ennek ellenére a népi vallásosság ma is megfigyelhető, jelentkezési formái megfoghatók, s az egész népi kultúrában integráló szerepet tölt be.

Azok a részterületek, ahol a hagyományos vallásos kultúra még megtalálható és megfogható: az otthon, az otthonnak vallásos tárgyi világa, ami alatt a különböző ábrázolásokra, a protestáns közösségekben a feliratokra gondolok. A másik terület az egyén hitélete és a vallásos cselekmények, így az imádságok, ima- és éneklési alkalmak, paraliturgikus cselekmények. A harmadik nagy terület a szentelmenyeké. Ezek a szentelmenyek részben áldások, védelmet, gyógyítást várnak tőlük, részben pedig gonoszúzésre, a rossz távoltartására szolgálnak.

Legfrissebb élmények: Szentgálon, Úrnapián, amikor vége volt a körmenetnek, az úrnapi sátorból mindenki vette ki a virágot és a zöld ágat; vitték haza, hogy a villámcsapástól megóvják a házat. Még a református presbiterek is vitték haza a zöld ágat és virágot, mondván, hogy az megóvja hajlékunkat. Előtte két nappal ugyanis rettenetes vihar tombolt, egy gömbvillám is bement az egyik házba, de a bennlőknek semmi bajuk nem lett. Ez szinte felfokozta a szentelmények iránti érdeklődést.

A közösségi hitélet szerepét is hangsúlyoznám, amely változatlanul megfigyelhető a jámbor társulatok formájában, különösképpen a rózsafüzér-társulatok, s egyes közösségekben még meglévő skapuláris társulatok összejöveteleiben, a búcsúban és búcsújárásokban. A református közösségekben tapasztalhatjuk ezt az újjáéledő vallásos estéken és bibliaórákon, amelyek több falusi közösségben már nemcsak az öregekre, hanem a fiatalokra is kiterjednek, van olyan közösség, ahol három „bibliacsoport” él: az időseké, a fiataloké és a gyermekeké. Feléledtek az egyház szervezésében a színjátszó csoportok, énekkarok, dalárdák.

Az ötödik nagy terület az ünnepeké. Az egyházi év ünnepei, a liturgikus esztendő jeles napjainak megtartása, amely ugyancsak feltámad háttérbe szorultságából.

A hatodik: a köznapi vallásosság. Ennek különböző részterületei vannak, melyben legfontosabb a napi imádság és imádkozás.

A hetedik terület: az emberélet fordulójának szakrális vonatkozásai.

Milyen nagy szerepet játszik az egyház és a vallási hagyományok a kisebbségek életében! A határainkon belül élő kisebbségeknél megtartó ereje van.

Nagy veszély a szekták megjelenése. A Nyugatról jövő szekták szinte vadászterületnek tekintik ezeket a kelet-európai államokat. Falusi közösségekben is hódítanak, egyrészt mert a magányosokat felkarolják, abszolút hitbizonyosságot hirdetnek, az élethelyzetekre megfelelő recepteket kínálnak, a krisztusi kijelentés egyedüli hordozójának tartják magukat, az érzelmekre hatnak, ugyanakkor vonzóak az ifjúság számára, mert bizonyos nyugati szemléletet hordoznak. Ezekkel a hagyományos, illetve az újfajta tartalommal megtöltött vallásoknak kell felvenniük a harcot és kell az értékek megőrzésében élenjáró szerepet játszaniuk.

Lackovits Emőke

Felhasznált irodalom: *Bálint Sándor:* A parasztélet rendje. In: A magyar nép. Szerk. *Bartrucz L.*, Bp. 1943. – *Uő.* Sacra Hungaria. Szeged, 1943. – A hagyomány szolgálatában. Bp. 1981. – *Benda Kálmán:* A kálvinizmus és a magyarságtudat kölcsönhatása történelmünkben. *Confessio* 1986/2. 4–9. old. – *Bartha Elek:* A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. Debrecen, 1980. – *Kósa László:* Hagyomány és közösség. Bp. 1984. – *Kamarás István:* Kultúrákövetítés keresztény kisközösségekben. Bp. 1991. – *Klaniczay Gábor:* Az Anjouk és a szent királyok (Fejetezek a középkori szentisztelet köréből. In: „Mert ezt Isten hagyta...” Szerk.: *Tüskés G.* Bp. 1986. 65–88. old. – *Lackovits Emőke:* Vallásos ábrázolások és feliratok a közép-dunántúli paraszti kultúrában. In: Népi valóság a Kárpát-medencében I. Bp. 1991. 44–66. old. – *Nagy Olga:* Vallásos élet Havadon. (A népi vallásosság mint integráló erő.) In: „Mert ezt Isten hagyta...” Szerk.: *Tüskés G.* Bp. 1986. 496–516. old. – *Nagy Olga:* A paraszti erkölcs természete. *Confessio* 1987/1. 65–73. old. – *Nyíri Tamás:* Egyházak a falakon innen és túl. *Mérleg* 1992/1., – *Tomka Miklós:* Vallási változások Magyarországon. „Mert ezt Isten hagyta...” Szerk.: *Tüskés G.* Bp. 1986. 572–603. – *Tomka Miklós–Molnár Adrienn:* A magyar ifjúság és a vallás. Bp. 1991. – *Ratzinger, Joseph:* Amire Európa kötelez. *Mérleg*, 1989/4. 376–389. old. Sz. n. Európa 1992-ben. Az egyházak felelőssége. *Mérleg*, 1989/4. 452–454. old.

A népet csak egészben lehet megismerni. A nép dalát is csak az érti igazán, aki ismeri szokásait, ruházatát, ételét, építkezését, egész életét. És viszont. Akármilyen alapos részlettanulmány csonka marad, ha nem terjed ki figyelme a nép életének minden jelenségre.

Csak így jutunk el végre olyan fokú nemzeti önismeretre, amely egyrészt kielégíti a tudomány igényeit, másrészt gyakorlati életünk formálására is kihat. (Kodály, 1959)